

EPIDÈMIES I CRISIS AGRÀRIES A LA CATALUNYA NOVA EN ELS DECENNIS DE 1720: L'ACTITUD DE LES AUTORITATS BORBÒNIQUES

Manuel ARRANZ i HERRERO

“Si la España durante el siglo XVIII aumentó en población y en riqueza, debióse más a mejoras administrativas que a constantes progresos económicos”. Amb aquestes paraules, escrites l'any 1848, resumia Joan Yllas i Vidal la seva visió del segle de la Il·lustració a Espanya i a Catalunya ⁽¹⁾. Perquè, segons Yllas, els canvis que tenen lloc en el curs del XVIII no alteren les estructures productives, i cal esperar al segle XIX, i més concretament al decenni de 1830, per advertir l'inici d'una autèntica transformació d'aquelles. És a dir, el creixement de la producció i de la població que hom registra en el regnat dels primers monarques de la casa de Borbó serien, en bona mesura, el resultat de les disposicions racionalitzadores, molt sovint d'inspiració mercantilista, impulsades per Patiño, Ensenada, Floridablanca, Aranda, Campomanes i els seus col·legues i col·laboradors. Foren disposicions que, sense modificar substancialment les estructures i les relacions socials i econòmiques, aconseguiren un millor aprofitament dels recursos i, com a conseqüència, un augment de la població i un major benestar d'alguns dels seus sectors.

En un sentit semblant, però introduint-hi nombrosos matisos i

(1) *Memoria sobre los perjuicios que ocasionaría en España, así a la agricultura como a la industria y comercio, la adopción del sistema del libre cambio*, Barcelona, 1849.

precisions, i remarcant les diferències existents entre les grans àrees peninsulars, especialment entre el centre i la perifèria, s'ha pronunciat més recentment Jordi Nadal, el qual, després de fer seves les paraules d'Yllas i Vidal suara reproduïdes, ha dit: "*Las importantes ganancias demográficas registradas entre 1712-1717 y 1860 no resultaron de una revolución industrial, sino que fueron obtenidas en plena vigencia del antiguo régimen económico, por efecto de la simple eliminación de aquellos obstáculos que, por espacio de siglos, habían mantenido el potencial humano español muy por debajo de sus posibilidades. Ni revolución demográfica ni revolución económica*" (2).

Des de la perspectiva exposada, sembla, doncs, que a l'hora d'abordar l'estudi de la població espanyola i catalana del Set-cents cal parar esment en la política poblacionista dels governants il·lustrats i analitzar-ne les disposicions legislatives i les actuacions concretes en aquest àmbit, tant les encaminades de forma directa o indirecta al "foment de la població" (privilegis fiscals a les famílies nombroses; dots i ajudes als matrimonis; protecció als expòsits; colonització interior i repartiment de terres; etc.), com aquelles altres adreçades a evitar o pal·liar l'impacte de dos flagells que amb relativa periòdicitat delmaven la societat de l'Antic Règim: les epidèmies i les caresties.

El principal objectiu d'aquest treball és, precisament, mostrar la conducta seguida per les autoritats de Madrid i pels seus representants al Principat davant les calamitats que afligiren prop d'un centenar de comunitats rurals de la Catalunya Nova en el decenni de 1720. El seu abast és, per tant, limitat en el temps i en l'espai, i també pel que fa a la temàtica, perquè no es pretén una anàlisi d'un dels fronts de la política poblacionista de l'administració borbònica, sinó solament posar de manifest alguns dels mecanismes emprats en el moment d'aplicar-la.

* * *

Des de l'estiu de 1720 i per espai de més d'un lustre, les màximes autoritats catalanes, especialment el Capità General i els magistrats de la Reial Audiència, visqueren en un constant neguit. Després de bastants anys sense fer acte de presència —però no tants com per fer oblidar a la gent les seves dramàtiques conseqüències—, la pesta havia reaparegut a l'Europa occidental. A les darreries de juny de

(2) *La población española (siglos XVI a XX)*, 3.ª Ed., Barcelona, 1973, p. 93; val a dir que, en aquest punt, la visió de J. NADAL difereix de l'exposada a la 1.ª edició de l'any 1966.

1720 la temuda malaltia s'havia manifestat a Marsella, des d'on es va estendre a les poblacions més properes, malgrat els esforços de les autoritats franceses per evitar-ho. Els freqüents intercanvis entre les costes catalanes i les provençals facilitaren que ben aviat el fatídic esdeveniment fos conegut a Cadaqués, Barcelona i altres punts del Principat. La reacció fou immediata: el Capità General, l'Audiència i l'Ajuntament barcelonès, a més d'assabentar la Cort, dictaren un seguit de disposicions tendents a evitar el contagi, que en bona part repetien les publicades pel municipi de la Ciutat Comtal al llarg dels segles XVI i XVII amb el mateix propòsit, i que al cap de poc temps van ser ratificades i ampliades pel govern central ⁽³⁾. L'element més important de tot el conjunt de mesures fou el rigorós cordó sanitari establert al llarg del litoral i de la frontera terrestre amb França. El cordó obligà a mobilitzar uns quants milers de soldats i de paisans, a les ordres de les autoritats locals i dels caps militars, i sota la supervisió dels ministres de l'Audiència —constituïda en Junta de Sanitat del Principat— i dels corregidors; i a establir centenars d'observatoris (punts de vigilància), especialment a la costa empordanesa, on la proximitat amb França i l'abundància de cales poc sovintejades havien propiciat que pescadors i mariners alternessin amb el contraban, el transport marítim, el comerç lícit i la pesca. Certament, el cordó sanitari creà nombrosos problemes econòmics i humans ⁽⁴⁾, però aconseguí d'impedir la propagació del mal a la Península.

En aquest ambient de temor que la pesta s'estengués a Catalunya, a començaments de desembre de 1720 va arribar a Barcelona la notícia que a Vallmoll —una vila del Camp de Tarragona, amb poc

(3) Federico VIÑAS y CUSÍ, *Datos históricos sobre las epidemias de peste ocurridas en Barcelona, medidas adoptadas por el Consell de Cent para prevenirlas y dominarlas*, dins de FERRAN, VIÑAS, GRAU, *La peste bubónica. Memoria sobre la epidemia ocurrida en Porto en 1899 y Epidemias de peste ocurridas en Barcelona*, Barcelona, 1907. Viñas informa de les mesures adoptades per l'Ajuntament barceloní entre els últims dies de juliol i els primers de novembre de 1720, la majoria com a executor de les decisions preses per la Junta Central de Sanitat o per la Junta de Sanitat del Principat. També en dóna dades Ramon JORDI GONZALEZ, *Previsiones tomadas por la ciudad de Barcelona debido a la epidemia de peste de Marsella del año 1720*, "Circular Farmacéutica", núm. 98 (1978), pp. 59-63.

(4) A la documentació de l'Audiència de Catalunya —conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de Barcelona— i de la Junta de Sanitat del Principat —custodiada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona— relativa als anys 1720-1723 són freqüents les notícies sobre els perjudicis causats pel cordó sanitari: pagesos de la Cerdanya espanyola i de l'Empordà que no poden conrear les terres que posseeixen a l'altra banda de la línia traçada el 1659; ramaders de totes les comarques pirinenques impossibilitats de dur el seu bestiar a les pastures situades dins de territori francès de les que tradicionalment s'han beneficiat, sovint en virtut de pactes de reciprocitat; habitants de la Vall d'Aran que no poden acudir als mercats francesos on solen adquirir part dels queviures que precisen; comerciants als que s'ha impedit l'accés als centres on realitzen els seus negocis; famílies temporalment dividides; etc.

més d'un centenar de cases— i a Albarca —llogarret al peu de la serra de Prades amb una vintena de famílies— s'havia fet present una malaltia d'etiologia no ben definida i que afectava un percentatge significatiu de les respectives poblacions. El Capità General i l'Audiència afegiren algunes providències de dubtosa eficàcia a les ja donades pels metges i per les autoritats locals i, al mateix temps, van comunicar la inquietant novetat al govern central, el qual, amb una rapidesa inusual, respongué amb data de 21 de desembre dient:

“que, demás de las disposiciones acordadas por los médicos (...), se disponga luego la casa o hospital que más cómoda pueda hallarse, a donde se conduzgan todos los dolientes; que se cesse en la exacción y cobranza de qualesquier contribución; y [que] se saquen los caudales necesarios para sus alimentos, médicos y medicinas, de todos y qualesquiera que huviessen en arcas reales o en poder del Intendente pertenecientes a Su Magestad” (5)

Ignorem si aquestes instruccions es van aplicar en la seva totalitat, però sospitem que, per raons fàcils d'imaginar (rivalitats entre els magistrats de l'Audiència i l'Intendent i la crònica insuficiència dels recursos en mans d'aquest últim), almenys una part no va passar de paper mullat: d'Albarca no n'hem trobat cap més dada, i respecte de Vallmoll, sabem que a les darreries del 1721 encara s'hi registrava una morbiditat superior a la normal, fet que també es donava en el veí poble del Milà. Les autoritats de Tarragona, en un escrit de desembre de 1721 on comunicaven a les de Barcelona allò que aleshores estava succeint a Vallmoll i al Milà, demanaven auxilis per als malalts ja que molts d'ells estaven totalment mancats de recursos econòmics, i suggerien la possibilitat que es tractés d'un focus epidèmic (6).

L'escrit va provocar una autèntica commoció entre els màxims responsables de l'administració borbònica a Catalunya —Capità General, Intendent i magistrats de l'Audiència—, que veien que en el curs de l'any anterior no solament no s'havia erradicat la malaltia, sinó que aquesta s'havia estès a un contingent humà més gran. Allò que durant dotze mesos havia estat bloquejat, es va resoldre en poques hores: es van trobar els diners necessaris i es van donar instruccions clares i precises als metges i a les autoritats locals —regidors, batlles i rectors— a fi d'atendre els malalts i d'evitar la recaiguda dels convalents, facilitant a aquells medicines i a uns i altres una alimentació prou abundosa i rica en proteïnes i hidrats de carboni (pa, carn i

(5) A.C.A., Reial Audiència, registre 7, fol. 146.

(6) A.H.C.B., Sanitat, V, 4, fol. 148.

vi) (7). També, fent el cor fort, els caps de l'administració catalana trameteren ràpidament la notícia a la Cort, però tenint bona cura de no recordar-ne els "antecedents" i, a més, emprant un to tranquil·litzador: sense restar importància al fet, tractaven de no alarmar els seus superiors... i d'ocultar la seva negligència (8).

*
* * *

Les disposicions dictades durant l'estiu de 1720 per evitar la introducció i propagació de la pesta van ser ampliadades pel govern de Madrid el 25 de gener de 1721 amb la prohibició de cultivar arròs, "*mientras duraren los rumores del contagio*", tant a les terres on era un conreu habitual —voltants de Lleida, Camp de Tarragona i Empordà— com a la resta del Principat (9). Aquesta mesura, dictada amb el temps just per ser aplicada aquell mateix any —la sembra se solia fer a començaments de març—, va ser boicotejada per l'Audiència de Catalunya amb una maniobra dilatòria matussera, però, de moment, efectiva: tot fent protestes d'acatament a la voluntat del rei i dels seus ministres, els magistrats de l'Audiència els comunicaven que deixaven en suspens l'execució de l'ordre en espera de la seva ratificació, la qual tal vegada no es produiria si es ponderava la bona situació sanitària —l'epidèmia havia quedat circumscrita a Marsella i algunes poblacions veïnes— i els inconvenients que se'n derivarien de tal prohibició: en alguns pobles, les terres només eren aptes per a l'arròs, i la impossibilitat de conrear-lo causaria la misèria i desnutrició dels seus habitants. L'escrit seguia indicant que l'adopció de disposicions tan dràstiques podia fer creure que la pesta s'havia estès a la Península, i provocaria el pànic entre la gent. Així doncs, suggerien els magistrats, que el remei podia ésser molt pitjor que el mal que es volia combatre. L'escrit acabava assenyalant que "*los vapores nocivos que ocasionan los arroces pueden (...) evitarse en mucha parte haciendo fuegos en alguna cercanía de los mismos sembrados*" (10).

L'estiu de 1722, poc més d'un any després d'aquestes optimistes i tranquil·litzadores paraules de l'Audiència, els fets s'encarregaven de desmentir-les, si més no, parcialment. En efecte, una dotzena de pobles de les Terres de Ponent —la majoria situats prop del curs inferior

(7) Ibidem

(8) Ibidem

(9) A.H.C.B., Sanitat, V, 1, fol. 327-328

(10) Ibidem

del Segre— van ser víctimes d'un seguit de calamitats que agreujaren la seva situació sanitària i econòmica, habitualment ja precària: a la pèrdua de les collites —conseqüència de factors meteorològics adversos— que provocà o afavorí la proliferació d'una sèrie de malalties carencials, s'hi sumaren les febres palúdiques, companyes quasi inevitables del cultiu de l'arròs.

El crit d'alarma es donà a finals de juliol de 1722: havent-se observat un fort increment de la morbiditat a diferents pobles dels voltants de Lleida, l'Ajuntament d'aquesta ciutat trameté dos metges a aquell que semblava registrar la situació més greu, Castelldans. El diagnòstic fou de febres malignes i “tabardillo”, és a dir, tifus; les causes, la penúria —alimentació molt escassa i de molt poca qualitat— i la corrupció de l'aigua de l'única bassa a la que el senyor jurisdiccional del poble permetia accedir als veïns (11).

Immediatament després que els dos metges enviats a Castelldans n'assabentessin els regidors i el corregidor de Lleida, aquest últim va transmetre la informació al Capità General, el qual, al seu torn, la va fer arribar tot seguit a l'Audiència constituïda en Junta de Sanitat del Principat (12). La Junta, en escrit de 4 d'agost de 1722, va aconsellar que el corregidor de Lleida, Felipe Chacón, un home amb llarga experiència i bon criteri, fos investit amb àmplies facultats —que havien d'incloure la de realitzar les despeses que considerés més urgents sense la prèvia aprovació dels seus superiors—, a fi d'aturar ràpidament les malalties.

Un altre cop els magistrats de l'Audiència es van trobar en una situació ben galdosa davant les autoritats de Madrid, ja que aquestes podien adduir que, en bona mesura, les malalties de les terres lleidatanes eren degudes a l'incompliment de la prohibició de conrear l'arròs dictada el gener de 1721. Es per això que la Junta aconsellava el Capità General que, de moment, no es digués res al rei, “*por no anticipar cosa que pueda dar ocasión de susto a la Corte, como para que al mismo tiempo se pueda dar más puntual e individual aviso (...) de todo lo sucedido*” (13).

L'ocultació de les malalties que estaven fent estralls a les terres ponentines no es va poder mantenir gaire temps. A finals d'agost de 1722, la situació de Castelldans no havia experimentat cap millora, i,

(11) Josep LLADONOSA, *Història de Lleida*, Tàrraga, 1972-1974, vol. II, p. 619-620.

(12) A.H.C.B., Sanitat, IV, 3, fol. 25-26.

(13) A.H.C.B., Sanitat, V, 5, fol. 67-69.

a més, a Tèrmens, població situada a uns 25 kms. al nord, hom comptava una elevadíssima proporció d'habitants malalts de febres (14).

La previsible resposta del govern central va ser ràpida, concisa i contundent: "*Enterado el Rey de que las enfermedades de Castell-dans y Tèrmens, del corregimiento de Lérida, consisten (a más de la falta de buenos alimentos) en la mala calidad de los aires, causada de los pantanos de arroces, ha resuelto Su Magestad se prohíba la siembra de éstos durante los rezelos del contagio*" (15).

Aquest cop ningú no va replicar. Però les coses no eren tan senzilles i fàcils de resoldre com uns i altres havien cregut. Els últims dies de l'estiu de 1722, Torrefarrera, Rosselló, Corbins, Vilanova d'Alpicat i el Cogul s'afegiren a la relació de pobles amb una elevada morbiditat (16).

L'octubre de 1722, els metges insistien en el diagnòstic: no es tractava de pesta ni de cap malaltia especialment contagiosa, sinó d'enfermetats fonamentalment derivades d'una molt deficient alimentació i del consum o de la proximitat d'aigües estancades, corrompudes. I el corregidor de Lleida abonava la petició d'ajut feta pels veïns i pels regidors dels pobles afectats, mancats tant del gra necessari per a la seva subsistència com d'aquell altre gra que els calia per sembrar, un cop pareessin les pluges de tardor (17).

L'Audiència de Catalunya en Junta de Sanitat, fent ús de les atribucions extraordinàries que temporalment li havia atorgat el rei, va designar un comissionat especial per a l'afer de les malalties del corregiment de Lleida en la persona d'Ambrosi Morenes, amb molts i molt variats encàrrecs, d'entre els quals n'assenyalarem alguns: a) verificar en tot moment i ocasió que les malalties no fossin realment contagioses; b) confeccionar-ne unes estadístiques força detallades que, entre altres coses, permetessin conèixer l'impacte exacte de la infecció i deduir-ne la morbiditat, la letalitat i la mortalitat; c) facilitar als malalts i convalescents els serveis mèdics i els ajuts alimenticis que calguessin; i d) distribuir equitativament — "*a proporción de su necesidad y de las tierras que tuvieren labradas*" — les 200 quarteres de blat i les 100 d'ordi — la meitat destinades al consum i l'altra meitat a la propinent sembra — que el rei prestava "*con la obligación de pagarlas en la venidera cosecha*" (18).

(14) A.H.C.B., Sanitat, IV, 3, fol. 67.

(15) *Ibidem*

(16) A.H.C.B., Sanitat, V, 5, fol. 126-128 i 178-179.

(17) *Ibidem*

(18) *Ibidem*

El comissionat Morenes va segregar una abundosa documentació de la qual, dissortadament, només una petita part ha pogut ser localitzada i consultada. Però aquesta mostra és suficient per fer-nos càrrec de l'abast de l'episodi del que Morenes va ser testimoni privilegiat.

Les malalties —febres palúdiques, febres tifoides i, episòdicament, tifus, segons les notícies, no sempre fàcils d'interpretar, dels metges i de les autoritats— van afectar dotze pobles del corregiment de Lleida, set dels quals pertanyien a la comarca del Segrià (Torrefarrera, Corbins, Rosselló, Vilanova d'Alpicat, Benavent de Lleida, Vilanova de Segrià i Alguaire), tres a la Noguera (Tèrmens, la Portella i Menàrguens) i els dos restants a les Garrigues (Castellans i el Cogul). A començaments del decenni de 1720, en aquests dotze pobles hi vivien unes tres-centes famílies, que aplegaven al voltant de mil dues-centes persones ⁽¹⁹⁾. A cada indret, la morbiditat —el percentatge de malalts respecte del total d'habitants— va ser diferent, però en tots els casos assolí cotes força elevades. Sortosament, les enfermetats es mostraren poc virulentes, i la letalitat —relació entre defuncions i malalts— va ser baixa, entre altres raons, perquè, segons tots els indicis, l'ajut prestat per l'administració va ser oportú i eficaç, i va contribuir positivament a redreçar la situació: a més d'enviar metges i de subministrar medicines gratuïtament, es va fer càrrec de la manutenció de la quasi totalitat dels malalts i de molts d'aquells que, gaudint de salut, fàcilment la podien perdre per una insuficiència alimentària deguda a la manca de recursos. Totes aquestes persones van ser auxiliades, per espai de quatre, cinc o més setmanes, amb una ració diària no gaire diferent de la que rebien els soldats malalts a l'hospital de Lleida. En els primers moments, quan només eren tres o quatre els pobles socorreguts, la ració diària consistia en: una lliura (uns 400 grams) de pa, nou unces (uns 300 grams) de carn i mitja mitadella (uns 0'47 litres) de vi; més endavant, quan ja eren deu o més els pobles beneficiaris de l'ajuda, la quantitat de vi va ser escurçada, mentre que la de

(19) Referides a 1717-1719, Pierre VILAR (*Catalunya dins l'Espanya moderna*, III, Barcelona, 1965) i Josep IGLÉSIES (*Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, Barcelona, 1974) donen, per al total dels dotze pobles, les següents xifres: 279 cases i 893 habitants. Aquestes xifres no reflecteixen fidelment la realitat, tal com demostra el treball inèdit de Gaspar FELIU MONFORT, *El cens de població de 1717: exemples a les terres de Lleida*; Feliu comprova que les ocultacions als vint pobles estudiats per ell, pertanyents a les comarques de la Noguera i del Segrià, se solen situar al voltant del 30% de la població total, però en alguns casos s'acosten al 40%. Aquí s'ha optat per una correcció molt prudent. Agraïxo al prof. Feliu la gentilesa de permetre'm consultar el seu valuós treball.

carn i la de pa es mantenien. Val a dir que en el cas dels menors de 9 anys la ració es reduïa a la meitat. Tot això va ser complementat amb un ajornament —i potser, en algun cas, amb una condonació parcial— de les càrregues fiscals.

És probable que l'actitud del govern —no gens altruïsta, si s'analitza a fons, per bé que l'ampulosa retòrica dels buròcrates de l'època tracta de presentar-la com a mostra de la "*paternal piedad del rey*"— obligués els senyors jurisdiccionals d'aquests pobles a atemperar per un moment la seva rapacitat, demorant algun temps la percepció de les seves rendes o, fins i tot, perdonant-ne una part. Al capdevall, com recordaren més d'una vegada al Capità General i a l'Intendent els magistrats de l'Audiència, ni al rei ni als beneficiaris del règim senyorial interessava matar aquella fecundíssima gallina dels ous d'or que eren els pagesos sotmesos a senyoria.

* * *

Les desgràcies —s'acostuma a dir— no vénen mai soles. I la dita popular va tenir raó, un cop més: la tardor del 1722, mentre diferents pobles del Baix Segre continuaven patint les escomeses de les febres, molts pobles de l'Urgell esdevenien víctimes de la fam provocada per la pèrdua de la collita de cereals.

Sabedors de l'auxili que la Corona estava prestant a la pagesia del Baix Segre, l'octubre-novembre de 1722 els habitants de l'Urgell —que es trobaven a punt d'esgotar la migrada collita d'aquell any i encara no havien sembrat—, s'adreçaren al corregidor de Lleida i als alcaldes majors de Tàrraga i de Balaguer, i els instaren a reclamar de les autoritats de Barcelona i, a través d'aquestes, també de les de Madrid, l'ajuda necessària per fer la sementera i per subsistir fins a la següent collita, que no s'escauria fins al cap de vuit o nou mesos. El govern no va poder rebutjar la petició; en cas d'haver-ho fet, hauria creat una situació de greuge comparatiu. Però a aquesta raó se n'afegia una altra no negligible: tot i que les autoritats franceses havien donat com a totalment extingit el focus pestífer de Marsella, en els darrers mesos de 1722 el fantasma de la pesta encara continuava planant damunt del país, i el temor a la seva presència pesava encara molt en l'ànim dels governants a l'hora de prendre decisions.

Aquesta vegada la calamitat afectava una àrea bastant més extensa i un col·lectiu humà força més nombrós que l'atacat per les febres. Es feren diferents relacions de pobles famolencs, durant els mesos

d'octubre i novembre ⁽²⁰⁾. Segons la que fou considerada com a definitiva i utilitzada com a base per a prendre les decisions sobre aquest afer, setanta-una poblacions on residien unes 9.000 persones, que composaven poc més de 3.000 famílies ⁽²¹⁾, necessitaven ajut. Tot i això, la solució, aparentment, era ben fàcil; els mateixos camperols ja l'havien suggerida, i semblava que dur-la a la pràctica, des del punt de vista tècnic, no havia de suposar complicacions; només calia que el rei facilités les quantitats de blat i d'ordi necessàries per a la sembra i per al manteniment de les famílies pobres —la immensa majoria de les de la contrada— durant l'hivern i la primavera. Però els funcionaris de la Intendència i els jutges de l'Audiència, que ja en el cas dels pobles del Baix Segre havien entrellucat que els principals beneficiaris dels ajuts del rei als pagesos eren uns tercers, els senyors jurisdiccionals i els perceptors de delmes, aquest cop no es van deixar entabanar. Van fer una enquesta sobre la quantitat imprescindible de gra per atendre les demandes, enquesta que va donar unes xifres força elevades: 8.172 quarteres d'ordi, equivalents a 5.720 hectòlitres, aproximadament, i 18.184 quarteres de blat, equivalents a uns 12.730 hectòlitres; i, simultàniament, van esbrinar l'estatus de totes les poblacions, amb el següent resultat: tan sols 7 (Tàrraga, Ivars d'Urgell, les Borges Blanques, Bell-lloc, el Poal —recentment confiscat i incorporat a la Corona—, els Alamús —pertenència de la ciutat de Lleida— i el Talladell —pertenència de la vila de Tàrraga—) se situaven dins de la jurisdicció reial, dins del "realengo". Les altres 64 poblacions pertanyien a diferents senyors laics o eclesiàstics, destacant-ne el monestir de Poblet (posseïdor de l'Albagès, Bellcaire, Castellserà, la Fuliola, Tornabous, Verdú, etc.), el duc de Cardona (Juneda i Arbeca), el duc de Sessa (Bellpuig, Vilanova de Bellpuig, Linyola, Golmés, etc.), el capítol catedralici de Lleida (Alfès, Bellvís, Fondarella, etc.), el prior i diferents comandadors de l'orde de Sant Joan de Jerusalem (Artesa de Lleida, Barbens, Palau d'Anglesola, etc.), el duc d'Híjar (Guimerà), el marquès de Camarasa (Camarasa i Cubells) i el comte de Peralada (Miralcamp i Anglesola).

Val a dir que si el recompte, en lloc de fer-se per poblacions s'hagués fet per habitants, donaria una proporció una mica diferent, però no gaire: unes 2.300 persones dins de la jurisdicció reial i unes 6.600 sota la jurisdicció baronal. Fet i fet, es continuaria pale-

(20) A.H.C.B., Sanitat, V, 5, fol. 186-188 i 199-200, i Sanitat, IV, 3, fol. 52-53.

(21) Els recomptes publicats per P. Vilar i Josep Iglésies donen les xifres de 2.971 cases i 6.810 habitants, xifres que han estat incrementades seguint el criteri explicat a la nota 19.

sant que els majors beneficiaris de la “pietat del rei” eren els privilegiats: la noblesa i la clerecia.

Malgrat que la documentació, en arribar a aquest punt, esdevé “guadianesca”, és relativament fàcil la tasca de reconstruir el final d'aquest episodi: l'administració borbònica va imposar un repartiment de la càrrega. Una part substancial de l'ajut havia de ser facilitat pels senyors jurisdiccionals, i una altra part pel rei, a través de la Intendència de Catalunya (22).

* * *

Feia quasi un any i mig que els màxims reponsables de l'administració borbònica a Catalunya dormien tranquils, sense amenaces d'epidèmies apocalíptiques ni de fams capaces de despoblar comarques senceres, quan, a les acaballes de l'estiu de 1724, començaren a arribar a Barcelona notícies que novament els posaren l'ai al cor. A Capafonts, un llogarret d'unes 25 cases situat a les muntanyes de Prades, des de començaments de juliol —o tal vegada des dels darrers dies de juny— es patien unes malalties que el Dr. Cuscollana, un metge de Montblanc comissionat per l'alcalde major d'aquesta vila, descrivia així:

“...unas calenturas malignas improprietales [?] caracterizadas con los síntomas de una sordés, vómitos, cardialgias, corruptelas verminosas, en uno o otro delirio, pigas, y también se ha encontrado en uno que otro [enfermo] especie de terciana intermitente, y aun de éssas algunas perniciosas. Y baxando al discurso de sus causas antecedentes y conjunctas, se halla provenir de una corruptela de la primera región, ocasionada de los depravados alimentos. Y aunque se ha dudado con algún fundamento si provenían de la inficionada fuente, respecto de haverse ohído algún ruido como de sapos, no obstante tiene por más

(22) Tot i que no he trobat, fins ara, documents que permetin afirmar-ho de manera categòrica, crec que d'aquest episodi les autoritats borbòniques van deduir la conveniència de difondre per terres catalanes la institució dels pòsits de grans, amb l'objectiu d'evitar que en el futur, davant la previsible repetició de males collites, fos la Corona qui hagués d'acudir en auxili de la població rural. Val a dir que qualsevol iniciativa en aquest terreny estava condemnada al fracàs o com a mínim, a topar amb la decidida hostilitat i el boicot dels senyors jurisdiccionals, que sabien molt bé que, poc o molt, els pòsits reduïrien el fort grau de dependència al que estaven sotmesos els “seus” vassalls. Es significatiu que Catalunya, amb només 12, fos l'any 1751 el territori de l'Espanya peninsular amb menor nombre de pòsits (G. ANES, *Los Pósitos en la España del siglo XVIII*, “Moneda y Crédito”, núm. 105, pp. 39-69; reproduït a *Economía e “ilustración” en la España del siglo XVIII*, Barcelona, 1969). Pel que fa al pòsit o alfòndic de blat organitzat a Barcelona entre 1719 i 1723, de caràcter molt diferent als pòsits rurals, vegeu J. MERCADER RIBA, *Felip V i Catalunya*, Barcelona, 1968, pp. 237-243.

cierto lo primero (...) Que dichas calenturas participan de contagiosas se dexa ver en que en entrando en una casa, todos o casi todos passan dicho mal, y aún se ve más claro en alguno o algunos que habiendo ido en dicho lugar se han sentido de la misma intemperie vexados. Que su origen sea malos alimentos y corruptela de la primera región se manifiesta en que por lo general han provado mal las sangrías y bien todos los antidotos contra la corruptela, como tergentes algo purgantes cardíacos estomáticos. Que lo peor y más reparable de dicha constelación es que en dos meses que dura no se experimenta que ninguno [se] haya recobrado perfetamente, antes bien con una tan extraña flaqueza y descaecimiento que apenas ha salido de casa o del lugar ninguno, y no se distinguen ni en el pulso ni en el hábito los que se tienen por convalescientes de los enfermos, pues a unos y otros encontró un pulso parvo, lánguido, nada vehemente; ni lo extraña respecto de la continuación de los malos alimentos, pues la misma causa que ocasionó las enfermedades impide su recobro; y le aseguran que ningún enfermo ni convalesciente tiene recaudo de carnero por falta de medios” (23).

Davant del dictamen del Dr. Cuscollana sobre les malalties de Capafonts —que probablement eren febres tifoides—, els magistrats de l'Audiència, aplegats l'11 de setembre de 1724 en Junta de Sanitat, van respondre com a conspicus buròcrates, demanant més informes, dictant providències sobre aspectes marginals i defugint d'abordar la part substantiva de la qüestió. Només quan disposessin de més dades s'adreçarien al rei per proposar-li, si calia, que els malalts pobres fossin auxiliats amb serveis mèdics gratuïts i amb una ració diària de carn, pa i vi durant el temps de l'enfermetat i la convalescència, com s'havia fet a Vallmoll i als pobles del Baix Segre. Ara bé, els homes de l'Audiència aprofitaven l'ocasió per recordar al Capità General que si ell considerava que l'afer no admetia demores, podia ordenar —sota la seva responsabilitat— que, sense esperar la conformitat de Madrid, els malalts de Capafonts fossin auxiliats immediatament, carregant les despeses a la Intendència del Principat (24).

Al cap de deu dies, un nou informe facultatiu ratificava les paraules del Dr. Cuscollana i repetia que tot derivava de la situació de misèria, de la manca total de recursos dels veïns de Capafonts (25).

La confirmació de la deficient situació sanitària de Capafonts va venir acompanyada de notícies procedents de Montblanc, el Pont d'Armentera, Vila-rodona, Torrelles de Foix i Sant Quintí de Medio-

(23) A.H.C.B., Sanitat, V, 6, fol. 193-195.

(24) Ibidem

(25) A.H.C.B., Sanitat, V, 6, fol. 196.

na que assenyalaven que a tots aquests indrets s'havia incrementat molt la presència de malalties, degut a "*la summa miseria que padezen dichos pueblos*" (26).

Els membres de la Junta de Sanitat del Principat, ara ja avesats a fer front a aquesta mena de contingències, trameteren el corresponent informe a la Còrt, sense fer escarafalls ni tampoc restant importància als fets; passaren avís a la Intendència per tal que, temporalment, suspengués el cobrament del Cadastre, tant pel procediment ordinari com mitjançant "apremios" i "discreciones", ja que els soldats comissionats per a tals afers podien contraure alguna malaltia i difondre-la entre la tropa; i, finalment, s'adreçaren al Capità General comunicant-li que, llevat de Montblanc i Torrelles de Foix, els pobles afectats pertanyien a barons (el duc de Medinaceli era senyor jurisdiccional de Capafonts i Sant Quintí de Mediona, el Pont d'Armentera pertanyia al monestir de Santes Creus, i Vila-rodona al bisbe de Barcelona), i que només el prelat barceloní havia acudit en socors dels seus vassalls, motiu pel qual semblava oportú que l'abat de Santes Creus i el procurador general de la casa de Medinaceli a Catalunya fossin amonestats o, com a mínim, advertits que devien auxiliar els habitants dels seus dominis (27).

Els papers datats entre mitjan octubre de 1724 i l'estiu de 1725 relatius als pobles sotmesos a jurisdicció baronal —especialment el Pont d'Armentera i Sant Quintí de Mediona— permeten advertir resistències dels senyors a les directrius de la Corona, i, també, l'actitud poc caritativa d'una part dels facultatius, que es negaven a assistir els malalts poc solvents. Els senyors, per si mateixos o a través dels seus administradors i representants, asseguraven que llurs vassalls eren auxiliats generosament, però tals afirmacions eren negades per aquests, que es planyien de la indiferència o de la gasiveria d'aquells, alhora que denunciaven l'actuació d'alguns metges, cirurgians i apotecaris, que refusaven visitar-los o facilitar-los medicines ja que temien que els seus serveis mai no serien pagats.

Afortunadament per als malalts, l'informe de l'Audiència-Junta de Sanitat va trobar bona acollida a la Cort: el 4 de novembre de 1724, en escrit adreçat al Capità General de Catalunya, el rei demanava més notícies sobre la conducta dels senyors jurisdiccionalis i disposava que un cirurgià i dos metges dels mes prestigiosos de Barcelona

(26) A.H.C.B., Sanitat, V, 6, fol. 196-198.

(27) A.H.C.B., Sanitat, V, 6, fol. 196-198 i fol. 198-199.

es traslladessin als pobles afectats, visitessin els malalts i diagnosti-
quessin amb la màxima exactitud possible, precisant si es tractava
d'una malaltia contagiosa i, en cas afirmatiu, de la seva perillositat. A
més, aquests facultatius havien d'indicar als seus col·legues dels po-
bles víctimes de la infecció el tractament que caldria aplicar-hi. Per
un altre costat, el monarca ordenava que els malalts fossin auxiliats
amb queviures i medicines a càrrec de l'erari reial, és a dir, de la In-
tendència, i que mentre els habitants de Montblanc, el Pont d'Armen-
tera, Capafonts, Vila-rodona, Torrelles de Foix i Sant Quintí de Me-
diona no es trobessin en condicions de pagar-los —i la decisió sobre
aquest punt l'havia de prendre el rei—, no devien ser molestats per
raó del Cadastre o d'altres tributs (28).

Per tal de complimentar l'ordre del rei amb la major exactitud
es va fer un recompte dels malalts pobres que havien de ser socorre-
guts, i es va calcular en 22 diners (12 diners de carn, 8 de pa i 2 de vi)
el cost mínim de la dieta diària que se'ls havia de facilitar. Segons si
s'apliqués un criteri més lax o més estricte, el total de malalts sense
recursos als sis pobles ascendia a 562 o a 472, sobre una població to-
tal de 3.100/3.200 persones; els malats pobres suposaven, doncs, més
del 15% dels membres d'aquest col·lectiu... i cal afegir-hi els malalts
amb recursos suficients per a fer front a les despeses de l'enfermetat
sense l'ajut de l'erari públic. Aquestes són les dades, referides a de-
sembre de 1724:

	Malalts pobres	Població total segons "censos" de 1717-1719 (29)
Montblanc.....	207 ó 197	1.115
Capafonts	46 ó 39	115
Vila-rodona.....	108 ó 94	372
Pont d'Armentera	83 ó 60	389
Sant Quintí de Mediona .	53 ó 40	181
Torrelles de Foix.....	65 ó 42	476
	<hr/> 562 ó 472	<hr/> 2.648

Aquesta era la situació a les acaballes de 1724. I, aparentment,
no va millorar gaire en el curs dels mesos següents: el maig de 1725

(28) A.C.A., Reial Audiència, registre 12, fol. 3-4, i A.H.C.B., Sanitat, IV, 3, fol. 150-152.

(29) Aquestes xifres han estat publicades per Pierre Vilar i Josep Iglésies i, sens dubte,
són inferiors a les reals. Vegeu nota 19.

s'afirmava que els malalts eren 615 (30). Però aquesta xifra no mereix gens de confiança: tot indica que s'hi inclouïen els malalts —que eren pocs—, els convalescents i les persones sanes que havien patit l'enfermetat en els primers moments de l'escomesa, les quals, amb la complicitat de les autoritats locals, continuaven figurant a les relacions de malalts per tal de seguir fruïnt de l'ajut del rei. Probablement la constatació d'aquests abusos va determinar un canvi en l'actitud de l'administració, que amb efecte 1.er de juny de 1725 va cessar l'ajut domiciliari (31). A partir d'aquest moment, amb càrrec a l'erari públic només es donaria assistència hospitalària, i en uns pocs indrets i sota determinades condicions. Però ben poca gent degué recórrer a ella: des de mitjan 1725 no es torna a fer esment d'epidèmies a Capafonts, Vila-rodona, Torrelles, Pont d'Armentera i Sant Quintí. No es pot dir el mateix de Montblanc, on la "constel·lació epidèmica" es va mantenir fins al 1729, com veurem tot seguit.

No ha estat possible avaluar el volum total dels socors prestats als malalts dels sis pobles entre el desembre de 1724 i el primer de juny de 1725; només se sap de diferents pagaments a metges i apotecaris per import d'uns quants centenars de lliures barceloneses (32).

* * *

A la Conca de Barberà, la presència de malalties infeccioses relacionables amb un dèficit alimentari o amb un deteriorament de l'entorn (febres palúdiques o tercianes, febres tifoides i, tal vegada, tifus) es pot detectar des del juny de 1724. Sembla que el primer poble afectat va ser Vimbodí, a l'esmentada data, i que a finals de juliol o començaments d'agost hom advertí un brot epidèmic a l'Espluga de Francolí. Quasi simultàniament, com ja ha estat assenyalat, Capafonts —fora de la Conca, però en estreta relació amb ella— s'afegia a la relació de pobles amb una morbiditat superior a l'habitual, una re-

(30) A.H.C.B., Sanitat, V, 6, fol. 252-254.

(31) El juny de 1725 l'Intendent va comunicar al Capità General i a l'Audiència —com a tal i com a Junta de Sanitat— que des del dia primer de l'esmentat mes la Reial Hisenda deixava de socórrer els malalts del Penedès, és a dir, als del corregiment de Vilafranca, en el que s'ubicaven Torrelles, Sant Quintí, Pont d'Armentera i Vila-rodona; però cal entendre que la disposició també afectava els de Montblanc i Capafonts. Vegeu A.H.C.B., Sanitat, IV, 3, fol. 156 verso.

(32) Ramon JORDI GONZÁLEZ, *Notas sobre terapèutica hospitalaria usada en una epidemia en Montblanc, año 1725*, "Circular Farmacèutica", XII, núm. 138 (maig 1981), pp. 68-73.

lació que ben aviat, el setembre del mateix 1724, es va veure incrementada amb la inclusió de Montblanc (33).

Les autoritats de Barcelona no van ser assabentades dels focus infecciosos de Vimbodí i l'Espluga fins molt de temps després d'haver aparegut (34), però en els casos de Capafonts i de Montblanc desseguida van ser adequadament informades, i ja hem pogut veure les disposicions preses. Val a dir que Montblanc, a més de les disposicions generals més amunt comentades, va ser objecte d'altres més específiques, d'acord amb la seva condició de centre econòmic i administratiu comarcal, que, entre d'altres funcions, reunia les d'estatge d'un tinent de corregidor i d'un mercat setmanal força concorregut, i això ja determinava un moviment d'aflux i reflux d'homes i mercaderies que podien esdevenir portadors d'agents patògens.

Ja fos pels contactes entre els montblanquins malalts i els habitants dels pobles dels voltants, ja fos per una creixent contaminació de les aigües destinades al consum humà, o per totes dues i potser per altres raons que se'ns escapen, el cas és que tots els indicis coincideixen en assenyalar que a partir del focus de Montblanc la "constel·lació epidèmica" es va estendre com taca d'oli per bona part de la Conca de Barberà: a la tardor de 1725 les malalties aparegueren a Rojals i la Guàrdia dels Prats; a finals d'agost de 1726 començaren a castigar Barberà i Ollers; simultàniament o molt poc després, però en tot cas abans d'acabar el mes de setembre de 1726, el flagell va arribar a Blancafort, Solivella, Sarral i Vilaverd; i en una data que no hem pogut precisar, però molt probablement dins de l'any 1726, les febres van fer acte de presència a l'Illa i a Pira.

És a dir, l'etapa expansiva de l'epidèmia sembla situar-se entre l'estiu de 1724 i la tardor de 1726; després s'adverteix una curta fase d'estabilització; i des del novembre-desembre de 1727 hom constata

(33) Sobre les epidèmies de la Conca en el decenni de 1720 hi ha valuoses aportacions de F. DURAN CAÑAMERAS, *La "Font Major"*, "Montblanc. Boletín de cultura e informació local", II, núm. 20 (nov. 1951) i núm. 21 (des. 1951); i Ramon JORDI GONZÁLEZ, *Notas sanitarias sobre la villa de Montblanc (siglo XVIII)*, dins de *Medicamento, historia y sociedad. Estudios en memoria del profesor Don Rafael Folch y Andreu*, Madrid, 1982, pp. 475-495, i el treball citat a la nota 32. Per a les quatre pinzellades que sobre el tema es tracen en aquest treball, s'han utilitzat sobretot documents localitzats a A.C.A., Reial Audiència, registres 139 a 144. Agraïixo a Josep M. Porta el material que gentilment m'ha facilitat.

(34) Els batlles i regidors de Vimbodí i l'Espluga, segons que sembla, només es van adreçar a les autoritats de Montblanc, Tarragona i Barcelona quan van saber que s'havia produït un canvi en l'actitud dels governants del país, que ara estaven disposats a auxiliar els pobles víctimes de calamitats.

una ràpida reculada, fins a desaparèixer totalment en el transcurs de l'any 1729 (35). Cal afegir que la malaltia sempre mostra una major activitat i virulència durant l'estiu i la tardor, fet que abona el diagnòstic de febres palúdiques, potser en alguns casos combinades amb malalties de l'aparell digestiu —febres tifoides o salmonel·losi.

Malgrat les seves imprecisions, la cronologia aquí esbossada permet traçar el probable itinerari de la malaltia, el qual, juntament amb alguna altra notícia espigolada en els papers de l'Audiència-Junta de Sanitat de Catalunya, possibilita la formulació de les següents hipòtesis: l'epidèmia de paludisme que afectà la Conca de Barberà entre 1724 i 1729 procedia de les terres del Baix Segre i de les Garrigues, i va ser vehiculada per tropes en trànsit entre Lleida i Tarragona —seguint la ruta del coll de Cabra— i/o per captaires i jornalers famolencs de terres lleidatanes atrets al monestir de Poblet per les almoines en diner i en espècie que repartia el cenobi; des del triangle Poblet-Vimbodí-l'Espluga, la malaltia va passar a Montblanc, on s'instal·là per espai d'uns cinc anys, afavorida per l'existència d'uns terrenys pantanosos prop de les muralles; i des de Montblanc, aprofitant els moments de l'any més propicis —l'estiu i el començament de la tardor— i els desplaçaments que generaven els mercats setmanals de la capital de la Conca, l'epidèmia es va estendre per la major part dels pobles dels voltants.

Pel que fa a l'actitud de l'Audiència—Junta de Sanitat del Principat davant de les malalties de la Conca de Barberà, hom pot distingir clarament tres fases:

—Durant la primera, de l'estiu de 1724 a l'estiu de 1725, els membres de l'Audiència no fan distincions, i posen en el mateix sac totes les malalties infeccioses que aleshores afligien les comarques meridionals de Catalunya, malgrat que les distàncies entre les poblacions afectades i algunes notícies facilitades pels metges permeten deduir que els mals i els remeis a aplicar podien ser diferents;

—En la segona fase, entre l'estiu-tardor de 1725 i l'estiu-tardor de 1727, s'individualitza i es fa més precís el coneixement de la situació sanitària de la Conca, i es prenen decisions a remolc de les notícies que arriben, que solen ser d'abast local, fragmentàries i discontín-

(35) El juliol de 1728 es deia que a Montblanc només es comptabilitzaven set malalts (A.C.A., Reial Audiència, reg. 141, fol. 46-49). I el juny de 1729 s'assenyalava que l'enfermetat encara no havia sigut totalment erradicada (A.C.A., Reial Audiència, reg. 143, fol. 4-5); però aquesta afirmació s'ha de prendre amb precaució: apareix en un escrit on es demana una moratòria fiscal.

nues; al mateix temps, es descabdella una discussió sobre els avantatges i inconvenients de l'assistència domiciliària —defensada aferrissadament pels malalts i llurs famílies— i de l'assistència hospitalària —propugnada per l'Intendent i l'Audiència;

—La tercera i última fase s'inicia a la tardor de 1727, quan, davant la persistència de la malaltia i la ineficàcia de les disposicions dictades fins aleshores, l'Audiència envia a la Conca un dels seus membres, el jutge Gabriel de Rojas, amb detallades instruccions i amplis poders; l'actuació del magistrat Rojas s'ha de connectar amb la total erradicació de la malaltia, que s'esdevé el 1729.

L'activitat de G. de Rojas a la Conca de Barberà, coneguda en els seus tres fonamentals pels treballs de R. Jordi i F. Duran Cañameras, es pot resumir així: la malaltia ha d'ésser combatuda a dos nivells, en dos fronts, el curatiu i el preventiu. Es a dir, cal guarir els centenars de malalts i convalescents que hom registra a Montblanc i als pobles de la rodalia, i cal també impedir la reaparició de la malaltia, eliminant-ne aquells elements que provoquen o afavoreixen la presència d'agents patògens.

Quant al primer i més urgent tema, el de la total curació dels nombrosos malalts i convalescents, un cop constatada la ineficàcia de l'assistència domiciliària que, amb ajut o sense ajut econòmic del rei, s'havia aplicat en els tres anys precedents, es va optar decididament per l'hospitalització. I com que els hospitals existents a la Conca eren pocs i disposaven de pocs llits, i com que el trasllat a l'hospital de Tarragona topava amb una fortíssima resistència, es van establir temporalment tres hospitals, a Montblanc, l'Espluga de Francolí i Sarral, amb un total de 77 llits, dedicats exclusivament als afectats per la "constel·lació epidèmica".

L'altre punt, el preventiu, es va abordar tenint compte del parer dels metges i de les persones més entenimentades de Montblanc, que afirmaven que els pous i aljubs de la vila estaven contaminats per agents patògens procedents dels terrenys pantanosos situats extramurs. Calia, doncs, completar el terraplenat o dessecació d'aquests pantans —operació iniciada abans de l'arribada del magistrat Rojas— i també semblava necessari deixar de consumir l'aigua dels pous i conduir fins a la vila l'aigua d'alguna de les fonts de les muntanyes dels voltants.

Tant l'establiment dels tres hospitals com les obres de la conducció d'aigües suposaven una important despesa que la Reial Hisenda no estava disposada a assumir; i tampoc no es podia comptar amb

aportacions dels perceptors de delmes i de rendes feudals; per tant, per resoldre els problemes de la Conca, hom havia de comptar només amb els recursos dels seus habitants. La solució escollida va ser la imposició d'un "redelme" —un segon delme— sobre la producció agrària durant dos anys, i un "repartiment" entre els artesans i comerciants. Per a una economia empobrida es tractava d'un gran esforç; però va valer la pena: des de finals de 1729 el paludisme deixà d'afligir la Conca.

* * *

Els primers dies de juny de 1727, quan encara no s'havia iniciat el redreçament de la situació sanitària de la Conca de Barberà, diferents pobles del Camp de Tarragona començaren a ser afectats per malalties que hom atribuï a la presència de camps dedicats al conreu de l'arròs i, en algun cas, a "*la mala calidad de la agua de los pozos*", motiu pel qual podem suposar que es tractava de febres palúdiques —tercianes— i de febres tifoides. Quan el setembre del referit any l'Audiència de Catalunya va ser detalladament informada de l'esdeveniment, va proposar que els malalts —especialment els pobres, que n'eren la majoria— fossin hospitalitzats, formant hospitals on no n'hi havia i ampliant els existents, i que al seu manteniment es destinessin les rendes dels béns municipals i tots els altres ingressos dels ajuntaments (36). Preveient que les sumes així obtingudes no arribarien a cobrir les despeses, l'Audiència també proposava que l'arquebisbe de Tarragona ordenés una qüestació entre les comunitats eclesiàstiques i laiques i els particulars de la diòcesi, a fi de contribuir a la caritativa obra d'assistir els malalts pobres. A més, els magistrats subratllaven la conveniència de suspendre el cobrament del Cadastre i d'altres càrregues fiscals i els embargaments i execucions per raó de deutes, tant contra particulars com contra comuns —ajuntaments, confraries pietoses, corporacions professionals i assistencials— dels pobles afectats, que en aquells moments eren nou (Riudoms, les Borges del Camp, Mont-roig, Cambrils, Vila-seca, la Canonja, Vinyols, Vilanova d'Escornalbou i l'Arbocet), als quals molt aviat s'afegí Altafulla.

A mitjan febrer de 1728 es va formar una relació —després tramesa per l'Audiència al rei— on s'especificaven els morts a cada població a partir de primers de juny de 1727, i també els malalts i con-

(36) A.C.A., Reial Audiència, reg. 139, fol. 217-219.

valescents (37). Val a dir que aquestes dades s'han de prendre amb molta prevenció, ja que no sabem amb quins criteris van ser recollides, i és molt probable que a cada poble fossin diferents. Les xifres que semblen merèixer una major confiança són les de defuncions, sens dubte extretes dels llibres d'òbits de les respectives parròquies; però cal advertir que molt probablement recullen totes les defuncions hagudes, tant les atribuïbles a l'"epidèmia" com les degudes a altres causes. Més difícils d'interpretar són les xifres de malalts i convalescents, perquè no es diu a quin moment o període es refereixen, i perquè en uns casos sembla que els convalescents també han estat comptabilitzats com a malalts, i en uns altres casos no. Tot i això, es poden extreure unes mínimes conclusions. En primer lloc, l'elevadíssima morbiditat: sobre una població total una mica per damunt de les 5.500 ànimes, els malalts van ser dos mil, o tal vegada alguns més. La letalitat també assolí cotes molt altes: 720 defuncions en només vuit mesos i mig.

L'enfermetat afectà de manera molt diversa els deu pobles esmentats. A Riudoms caigué malalt prop del 75% dels seus habitants, que eren més d'un miler, mentre que a Mont-roig els atacats pel mal no arribaren a suposar el 15% de tota la població, que devia sumar entre 700 i 800 ànimes.

També van ser molt irregulars els percentatges de defuncions respecte de les xifres de malalts i d'habitants de cada indret. Al llogarret de la Canonja, amb un centenar de pobladors, entre juny de 1727 i febrer de 1728 s'hi comptaren 37 defuncions; a Riudoms, entre les mateixes dates, morí aproximadament un 20% de la població; i a Vila-seca se superà lleugerament aquest percentatge. A l'extrem contrari, Mont-roig, amb més de 700 pobladors, només comptabilitzà 9 òbits.

Aquesta diversitat de comportaments pot ésser explicada per la diferent situació socio-econòmica dels pobles afectats per les malalties (pèrdua de collites en els anys precedents, nivell i repartiment de la riquesa, etc.) i pel diferent grau d'immunització dels seus habitants davant dels microorganismes; però també resulta plausible creure que hi van actuar almenys dos agents patògens, el del paludisme i el de les febres tifoides, i que en uns pobles es va fer present el primer, en uns altres el segon, i encara en uns altres pobles tots dos agents. Més difí-

(37) A.C.A., Reial Audiència, reg. 140, fol. 86-87. Jaume CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña (Siglos XVI al XVIII)*, vol. III, p. 2, dona una regesta d'aquest document i d'altres relacionats amb el mateix afer.

cil d'explicar és el fet que Montbrió del Camp, voltat de pobles on les malalties feien notables estralls, se salvés d'aquesta escomesa microbiana.

La virulència de l'“epidèmia” (recordem que en menys de nou mesos es comptabilitzaren 720 defuncions, és a dir, tantes com en tres anys i mig de “normalitat”) va tenir com a contrapartida la seva relativa brevetat: retrocedí ràpidament en el curs de 1728, i en els primers mesos de 1729 es considerava totalment extingida.

Un cop restablerta la normalitat sanitària, es plantejà com evitar la repetició de l'epidèmia sense qüestionar les bases econòmiques dels pobles que l'havien patida. En els indrets on les malalties s'atribuïen al cultiu de l'arròs, la disjuntiva era bastant clara: si aquest es mantenia, tard o d'hora l'èspectre de les febres intermitents tornaria a fer acte de presència; si es prohibia aquest cultiu, molts veïns es veurien mancats de mitjans de subsistència, de manera que, per no caure víctimes d'una hipotètica malaltia, quedarien condemnats al segur flagell de la fam i del desnodriment, el qual, al capdavant, donaria pas a tota mena d'enfermetats. Aquest fet, a més, tindria conseqüències negatives per a la Reial Hisenda, ja que, sense els ingressos produïts pel cultiu de l'arròs, molts contribuents es trobarien impossibilitats de satisfer les càrregues fiscals.

L'Audiència de Catalunya dubtà molt abans de prendre una resolució: sabia que no podia complaure tothom i volia que altres instàncies l'abonessin. El cultiu de l'arròs al Camp de Tarragona havia estat prohibit el 1727, i això, segons una opinió molt estesa, havia contribuït a la desaparició de l'epidèmia. Però el manteniment de la prohibició privava del seu “modus vivendi” moltes famílies. L'Audiència va deixar sense resposta o va contestar negativament als primers escrits demanant la fi de la prohibició, però, davant la insistència de les peticions en tal sentit, fetes especialment pels veïns de Mont-roig, i davant les certificacions de dos metges assegurant que el cultiu de l'arròs no podia perjudicar la salut “*respecto de la distancia de los campos a poblado*”, el maig de 1729 els magistrats de l'Audiència optaren pel mal menor i autoritzaren novament el conreu d'aquesta gramínia a les terres del Corregiment de Tarragona on era tradicional⁽³⁸⁾. No cal dir que la referida decisió va aixecar les protestes —inútils— dels pobles que no conreaven l'arròs i que es considera-

(38) A.C.A., Reial Audiència, reg. 142, fol. 189 i 222.

ven víctimes de la corrupció de les aigües i dels aires generada pels arrossars dels termes veïns.

Un problema un xic diferent es va plantejar a Riudoms, població on, com ja hem vist, la morbiditat i la mortalitat assoliren les cotes més altes. Aquí les causes de la "constel·lació epidèmica" semblaven ser dues: per un cantó, els camps d'arròs dels pobles dels voltants (Vila-seca, Mont-roig, etc.); per un altre, l'aigua dels pous existents a la mateixa vila. Davant de la primera, les autoritats i els veïns de Riudoms poca cosa podien fer: l'Audiència i el Capità General es pronunciaven en sentit contrari als seus desitjos. Però sí que era possible combatre l'altre focus infecció: el 1728 els regidors de Riudoms, sens dubte assabentats del treballs que es feien a Montblanc per tal de garantir un subministrament abundós d'aigua de bona qualitat, demanaren i obtingueren permís per a construir dins del poble una cisterna o dipòsit al que es conduïrien les aigües d'una font propera; les obres, a càrrec del mateix poble, es van iniciar el mateix any 1728, però es van paraitzar arran de la presa de possessió dels regidors designats per a 1729, i va ser necessària una denúncia del batlle de la vila i una ordre del Capità General per aconseguir la seva prossecució (39).

* * *

CONCLUSIÓ

Els episodis sumàriament descrits no esgoten el repertori de calamitats patides per Catalunya en el decenni de 1720 a 1730. Les pèrdues de collites —alguna vègada per excés de pluges, però més freqüentment per la seva manca o insuficiència— eren tan habituals que només quan afectaven àrees molt extenses i provocaven situacions dramàtiques eren objecte de l'atenció dels poders públics i quedaven enregistrades als papers que aquests segregaven.

Respecte de les epidèmies —sovint propiciades per un empobriement de la dieta derivat de la pèrdua de les collites, però no indefectiblement vinculades a aquesta mena de dèficits: el paludisme i les febres tifoides podien aparèixer en comunitats sense greus problemes alimentaris—, es podria repetir el que s'acaba de dir sobre les crisis agràries: les autoritats locals només es preocupaven per l'existència

(39) A.C.A., Reial Audiència, reg. 143, fol. 145-146.

de malalts en els seus àmbits d'actuació i la comunicaven als seus superiors jeràrquics quan aquells representaven un percentatge molt alt de la població, quan hom creia que a les instàncies superiors hi havia una predisposició a auxiliar els afectats i/o quan la malaltia es mostrava altament contagiosa. Només aleshores els regidors, batlles i rectors acudien als alcaldes majors, corregidors, jutges de l'Audiència, intendents, capitans generals, etc.

Per què aquesta actitud? Perquè dos-cents o tres-cents anys en-rera, la fam, la malaltia i la mort eren elements molt més familiars, molt més propers als habitants d'aquest país; formaven part del panorama quotidià, es feien presents de manera constant i multiforme, i per això els governants solament començaven a preocupar-se'n quan aquests tres flagells assolien una presència que ultrapassava la cota acceptada com a "normal", quan aquests tres genets de l'Apocalipsi irrompien de forma impetuosa, dramàtica i esdevenien una tangible amenaça per al conjunt de la societat.

Cal preguntar-se, doncs, si les epidèmies o caresties de 1720-1730 van tenir una gravetat excepcional, si van mostrar un aspecte gaire diferent a les que, en aquells mateixos anys, afectaven altres territoris de la monarquia hispànica o a les que, pocs anys després, van afectar altres comarques de la mateixa Catalunya. Malgrat la insuficiència de les dades disponibles, tot inclina a respondre que no, que els episodis contemplats en aquest treball no van ser més dramàtics que altres de la mateixa mena esdevinguts en el segle XVIII i que no van ser objecte de tantes preocupacions i ajudes per part de les autoritats borbòniques. Així doncs, a què van respondre aquestes atencions del govern central i dels seus representants a Catalunya en favor dels pagesos famolencs o atacats per les febres? a què es degué aquesta mobilització davant d'unes calamitats que, afortunadament, no van tenir caràcter catastròfic?

El principal factor que va dramatitzar aquests episodis i va determinar la resposta inusual —per positiva— de les autoritats va ser extern, aliè, i es va localitzar lluny —però no massa— de l'escenari dels fets: la pesta de Marsella. Podem tenir la certesa que bona part de les actuacions governamentals aquí descrites van ser motivades pel temor a la pesta, per la por a que la terrible malaltia s'estengués a la Península i delmés la seva població, recentment castigada per una llarga guerra i per crisis agràries de gran abast geogràfic i notable intensitat.

Al costat de l'esmentat factor, que va actuar especialment en els

primers anys del decenni, cal veure'n un altre, de menor incidència i que sobretot es va fer palès a partir de 1725: l'afany de protagonisme de l'Audiència de Catalunya. L'Audiència, com a tal o com a Junta de Sanitat del Principat, volia fer efectius els poders rebuts el 1716 i el 1720, volia fer realitat aquella diarquia, aquell compartir el govern de Catalunya amb la Capitania General que preveia el Decret de Nova Planta. L'Audiència pretenia no quedar reduïda a tribunal de justícia i òrgan consultiu dels capitans generals —com era el desig de molts d'aquests—, i tractava d'exercir les seves facultats governatives, no prou ben definides sobre el paper.

Ara bé, quan no es donava cap factor distorsionador, quan es tractava de calamitats que no excedien els marges considerats “normals” o “acceptables”, o quan les calamitats no amenaçaven esdevenir catàstrofes de grans dimensions que poguessin fer trontollar el sistema (i aquest sembla ser el cas de les epidèmies del Camp de Tarragona el 1727-1728), aleshores l'actitud de l'administració borbònica en el seu conjunt era d'una relativa passivitat, no exempta d'una bona dosi de fatalisme, conseqüència del reconeixement —implícit o explícit— de la seva incapacitat per a fer front a l'adversitat. Certament, el govern central i les administracions perifèriques hi actuaven, però només solien incidir en aspectes marginals, com la fiscalitat, guiats més pel propòsit de donar una imatge paternal —paternalista— de la monarquia que pel d'evitar la repetició de les penalitats que afligien els pobles. No s'atacava el fons dels problemes; solament de forma excepcional se cercaven i es combatien les causes de les crisis agràries o les circumstàncies que facilitaven la propagació de les malalties infeccioses. Actuar d'una altra manera hagués pogut significar posar en qüestió els mateixos fonaments del sistema socio-econòmic imperant, i això reclamava uns recursos econòmics i humans i una voluntat política que l'administració de la primera meitat del XVIII —i de la resta del segle, probablement— no tenia. Els governants de l'època de la Il·lustració no posseïen els instruments per a fer front, de manera global, a les calamitats públiques quotidianes, ni tampoc es plantejaven les transformacions radicals que, a mig i llarg termini, haguessin comportat una forta reducció de la seva presència.